

N. FODOR JÁNOS

Moson megye etnikai térszerkezete a 18. század első felében¹⁵

1. A névanalízis módszeréről

A 18. század eleji Magyarország etnikai viszonyainak alakulása a megelőző évszázadok történetének a függvénye. A történeti demográfiai kutatások szerint a 15. század végén Magyarország lakossága 4 millió fő körül lehetett. Mivel átfogó összeírás nem maradt fenn ebből a korból, ezért csak becslésekre vagyunk utalva, mégis egy-egy terület adatai segítségével rekonstruálható a korabeli népesség száma. Az összlétszámnál is lényegesebb azonban az, hogy a becslések szerint az ország lakosságának mintegy 90%-a magyar nemzetiségű volt. A törökök európai hadjáratai, a többször kiújuló háborúk, a török kiűzése utáni kuruc felkelések, Rákóczi-szabadságharc, többszöri pestisjárvány a Kárpát-medence etnikai összetételét radikálisan átalakította — főként a magyar nemzetiség rovására. A legveszélyeztetettebb terület mindvégig az Alföld volt, ahol a magyarság élt nagyobb lélekszámban. Az etnikai térszerkezet átalakítását a környező népek (főként románok, szerbek, ruszinok) Kárpát-medencei betelepítése alapvetően meghatározta. A két folyamat eredményeként a 18. század elejére az egykori Magyarország (Erdéllyel együtt vett) területén a magyarság számaránya 50% alá csökkent, amit a 18. század második felének népességszaporulata sem tudott alapvetően megváltoztatni, hiszen a betelepítések továbbra is zajlottak (l. pl. a német ajkú csoportok szervezett telepítését).

¹⁵ A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja és a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) PD 116414. nyilvántartási számú szerződése támogatásával készült.

A 18. századi etnikai helyzet a forrásokban csak közvetett módon kutatható. Legértékesebb forrásaink ebből a szempontból kétségtelenül az országos összeírások (Királyi Magyarország: *Conscriptio Regnicolaris* 1715, 1720, 1728; Erdély: 1713, 1721, 1722), melyek az etnikumra ugyan csak ritkán tesznek utalást, de az adófizetők név szerinti felsorolása révén a **névanalízis** módszerével mégis tudunk az egyes nemzetiségek Kárpát-medencei elhelyezkedésére következtetni (a módszerről l. bővebben DEMETER 2009).

A névanalízis módszerét már a 19. században is alkalmazták. ACSÁDI IGNÁC statisztikai munkájában (1898) a fenti összeírások alapján kísérelte meg a korabeli Magyarország teljes népességének és a nemzetiségek szerinti megoszlásának a számarányát meghatározni, utóbbi esetben a személyneveket hívva segítségül. A két világháború közötti (Mályusz Elemér nevével fémjelzett) népiségtörténeti mozgalom nyelvészeti alapú (Kniezsa István) munkamódszere szintén a tulajdonnevek (hely- és személynevek) alapján végezte el egy-egy vármegye századokkal korábbi etnikai viszonyainak a feltárását (l. bővebben N. FODOR megj. e.). A névanalízis módszerét alkalmazók abból a tézisből indultak ki, hogy konkrét esetekben ugyan kétségtelenül előfordult a korábbi századokban is, hogy egy-egy családnév már nem tükrözi a névviseelő etnikai hovatartozását, de ha összességében nézzük az adatokat, akkor egy adott közigazgatási egységen (település, járás, megye) belüli névetimonarányból mégis joggal következtethetünk az ott élő lakosság etnikai hovatartozására. A névelemzés módszerének alkalmazhatóságát tehát több korábbi vizsgálat is megállapította (vö. pl. DEMETER 2009: 5–11; N. FODOR 2013: 523–526). Ezen vélemények szerint kellően nagy adathalmaz esetén a névelemzés révén az adott közösségre érvényes etnikai arányokat kapunk.

Tanulmányomban egyben a módszer alkalmazhatóságát is igazolandó egy nyugat-magyarországi megye, Moson 1715-ös névadatainak elemzését végzem el a korabeli etnikai térszerkezet meghatározásához. A 15. és a 18. század közötti etnikai átrendeződés feltárására ezúttal nem vállalkozhatok, mivel az ómagyar korból megfelelő forrásként felhasználható összeírással

nem rendelkezünk, csupán a fennmaradt okleveles anyag hézagosa datait hívhatnánk segítségül, amit egyelőre nélkülöznünk kell. A kapott eredményeket ehelyett további a 18. századi forrásokkal (Bél Mátyás Notitia-jával és a LexLoc.-mal) szembesítem.

A családnevek elemzése előtt szükséges az összeírás keletkezési körülményeit röviden ismertetni, hiszen a forrás értéke nagyban befolyásolhatja a felhasználhatóságot. Az 1714/15-ös pozsonyi országgyűlés rendelte el a Királyi Magyarország adózó lakosságának az összeírását azzal a céllal, hogy a török kiűzése után a hatalom valós képet kaphasson az adó alá vonható népességről. Mivel a fő cél az adózás meghatározása volt, ezért az adófizetésre nem kötelezett rétegek (elsősorban a nemesség) csak kivételesen kerültek be az összeírásba (pl. ha jobbagytelken éltek). A lebonyolításról úgy rendelkeztek, hogy minden megyében két, távolabbi megyéből érkező küldött végzi a lajstromozást, elkerülendő a visszaéléseket. Moson megye Vinten (Sásony) községében Zólyom vármegye két biztosa (Andreas Géczy és Joannes Lepiny) 1715. szeptember 5-én kezdte el az adózók összeírását, majd október 15-én Magyaróváron tisztázták le az íveket. Meg kell jegyeznünk, hogy tavasszal (még az országgyűlés ideje alatt) három küldött (Gabriel Kosztolány, Josephus Festetics és Joannes Szany) három faluban (Zurány, Védeny mv., Magyarkémle) próbaösszeírást végzett. (Ezeket az adatokat a névismétlődések miatt nem vettem figyelembe.)

	Településnév (1715/1913)	Fő	M		N		SZ		B		1715	LexLoc.
				%		%		%		%		
1.	Vinten/Sásony	60	3	5,00	50	83,33	5	8,33	2	3,33	N	N
2.	Nyulas/Nyulas mv.	86	2	2,33	81	94,19	2	2,33	1	1,16	N	N
3.	Stanbruch/Császárkőbánya	19	0		17	89,47	1	5,26	1	5,26	N	N
4.	Pandorff/Pándorfalu	136	4	2,94	39	28,68	89	65,44	4	2,94	SZ-N	SZ (H)
5.	Uifalu/Mosonújfalú	54	2	3,70	20	37,04	30	55,56	2	3,70	SZ-N	SZ (H)
6.	Laitafalu/Lajtafalú	21	1	4,76	2	9,52	15	71,43	3	14,29	SZ	SZ (H)
7.	Nezider/Nezsider mv.	119	0		91	76,47	18	15,13	10	8,40	N	N
8.	Vinden/Védeny mv.	69	0		69	100,0	0		0		N	N
9.	Galos/Gálos mv.	152	4	2,63	142	93,42	2	1,32	4	2,63	N	N
10.	Baratfalva/Barátudvar	68	1	1,47	59	86,76	3	4,41	5	7,35	N	N
11.	Féltorony/Féltorony	73	2	2,74	67	91,78	2	2,74	2	2,74	N	N
12.	Boldog Aszonyfalva/Boldogasszony	47	1	2,13	38	80,85	5	10,64	3	6,38	N	N
13.	Patfalva/Pátfalú	77	3	3,90	57	74,03	1	1,3	16	20,78 ¹⁶	N	N
14.	Illmicz/Illmic	73	0		65	89,04	1	1,37	7	9,59	N	N
15.	Banfalva/Mosonbánfalva	84	0		77	91,67	1	1,19	6	7,14	N	N
16.	Pomogy/Pomogy	80	0		76	95,00	2	2,50	2	2,50	N	N
17.	Balla/Valla	48	1	2,08	43	89,58	3	6,25	1	2,08	N	N

¹⁶ A bizonytalan nevek magas arányát a *Lencs* név előfordulásai adják.

	Településnév (1715/1913)	Fő	M		N		SZ		B		1715	LexLoc.
				%		%		%		%		
18.	Téten/Mosontétény	56	27	48,21	19	33,93	6	10,71	4	7,14	M-N	M
19.	Sanctus Andras/Mosonszentandrás	68	4	5,88	56	82,35	6	8,82	2	2,94	N	N
20.	Tarcsa/Mosontarcsa	59	0		49	83,05	3	5,08	7	11,86	N	N
21.	Pusztá Somorja/Pusztasomorja	38	37	97,37	0		0		1	2,63	M	M
22.	Szent Ivány/Mosonszentjános	83	3	3,61	77	92,77	0		3	3,61	N	N
23.	Szent Péter/Mosonszentpéter	94	0		88	93,62	3	3,19	3	3,19	N	N
24.	Szolnok/Mosonszolnok	127	2	1,57	115	90,55	7	5,51	3	2,36	N	N
25.	Levél/Levél	68	0		65	95,59	1	1,47	2	2,94	N	N
26.	Hegyéshalom/Hegyeshalom	89	5	5,62	83	93,26	0		1	1,12	N	N
27.	Niklsdorff/Miklósfalu	79	0		76	96,20	0		3	3,80	N	N
28.	Czundorff/Zurány	79	0		78	98,73	1	1,27	0		N	N
29.	Gátha/Lajtakáta	63	0		30	47,62	27	42,86	6	9,52	N-SZ	SZ (H)
30.	Edlstol/Nemesvölgy	25	1	4,00	24	96,00	0		0		N	N
31.	Kopcseny/Köpcseny mv.	47	1	2,13	32	68,09	14	29,79	0		N-SZ	SZ (H)
32.	Kortovélyes/Lajtakörtvélyes	54	2	3,70	20	37,04	32	59,26	0		SZ-N	SZ (H)
33.	Horvát Jandorff/Horvátjáfalu	35	0		6	17,14	24	68,57	5	14,29	SZ	SZ (H)
34.	Német Jandorff/Németjáfalu	71	3	4,23	63	88,73	2	2,82	3	4,23	N	N
35.	Oroszvár/Oroszvár mv.	101	4	3,96	52	51,49	33	32,67	12	11,88	N-SZ	SZ (H)
36.	Czún/Dunacsún	42	0		14	33,33	25	59,52	3	7,14	SZ-N	SZ (H)
37.	Rajka/Rajka mv.	156	7	4,49	131	83,97	13	8,33	5	3,21	N	N

	Településnév (1715/1913)	Fő	M		N		SZ		B		1715	LexLoc.
				%		%		%		%		
38.	Bezenye/Bezenye	84	23	27,38	7	8,33	43	51,19	11	13,10	SZ-M	SZ (H)
39.	Fokete Erdo/Feketeerdő	22	18	81,82	1	4,55	1	4,55	2	9,09	M	M
40.	Halaszy/Halászi mv.	97	63	64,95	14	14,43	9	9,28	11	11,34	M	M
41.	Kálnok/Máriakálnok	54	12	22,22	30	55,56	10	18,52	2	3,70	N-M	N
42.	Arak/Arak	5	4	80,00	1	20,00	0		0		M	M
43.	Magyar Kémle/Magyarkimle	32	15	46,88	4	12,5	11	34,38	2	6,25	M-SZ	N
44.	Horvat Kimle/Horvátkimle	29	9	31,03	1	3,45	17	58,62	2	6,90	SZ-M	SZ (H)
45.	Mecsir/Mecsér	40	34	85,00	2	5,00	1	2,50	3	7,50	M	M
46.	Szent Miklos/Mosonszentmiklós	54	43	79,63	1	1,85	4	7,41	6	11,11	M	N
47.	Leben/Lébény	72	53	73,61	7	9,72	7	9,72	5	6,94	M	M
48.	Mossony/Moson mv.	85	45	52,94	22	25,88	15	15,76	3	3,53	M-N	M
49.	Óvár/Magyaróvár mv.	59	13	22,03	35	59,32	8	13,56	3	5,08	N-M	N
50.	Lucson/Lúcsony	27	7	25,93	16	59,26	4	14,81	0		N-M	N
Összesen:		3360	459	13,66	2212	65,83	507	15,09	182	5,42		

1. táblázat: Moson megye családneveinek eredet szerinti megoszlása településenként 1715-ben (M = magyar, N = német, SZ = szláv, B = bizonytalan, H = horvát; mv. = mezőváros; forrás: TMCsA. 1715)

Moson megye 50 települése került be az összeírásba, ahonnan az összeírók 3360 adófizető személyt jegyeztek fel. Ezzel az adófizetői lélekszámmal a vármegye a közepesen népes megyék közé tartozott, 1715-ben a 19., 1720-ban a 16. a vármegyék népességszám szerinti sorában. Az összesített családnévadatok etimológiai vizsgálata azt mutatja, hogy Moson vármegye lakosságának mintegy kétharmada (65,83%) német eredetű családnevet visel, a fennmaradó 30%-on nagyjából egyenlő arányban a magyar (13,66%) és a szláv (15,09%) eredetű családnevek osztoznak. A többes besorolású vagy bizonytalan etimonú név (5,42%) a fenti megoszlást nem befolyásolja jelentős mértékben (vö. 1. táblázat). Úgy vélem, ez a családnév-etimológiai arány jól tükrözi a megye korabeli etnikai viszonyait.

A névadatok révén kikövetkeztetett etnikai sajátosságokat a településszintű mikrovizsgálatok is megerősítik. A német családnevet viselő lakosság 31 településen ér el 50% fölötti arányt, a szláv nevéek 8, a magyarok szintén 8 településen vannak abszolút többségben. Itt említem meg, hogy a szláv nevek mögött elsősorban délszlávokat (főként horvátokat) kell keresnünk, akik nagyrészt a török elől menekülve a 16–17. század folyamán telepedtek meg a védettebb nyugati megyékben, így Moson megyében is. Homogén településnek számítom azokat a falvakat, ahol egy adott nemzetiség számaránya legalább 70% körüli. A németek 26, a magyarok 6 (Pusztasomorja, Feketeerdő, Arak, Mecsér, Mosonszentmiklós, Lébény), a horvátok 2 (Lajtafalú, Horvátjárfa) ilyen településsel rendelkeztek. Három faluban egyik nemzetiségnek sem volt abszolút többsége. Mosontétényben magyar–német, Lajtakátán német–horvát, Magyarkimlén magyar–horvát vegyes lakosság élt ekkor nagyjából egyenlő arányban.

Amit még mindenképpen érdemes kiemelni a statisztikai kimutatásból, az a vegyes lakosságú falvak etnikai megoszlása. A fent említett három falun kívül 12 olyan települést találunk a megyében, ahol ugyan valamely nemzetiség 50% fölötti aránnyal bír, de mellettük jelentős számú kisebbség is megtalálható. A szláv többség mellett jelentős német kisebbség él Pándorfaluban, Mosonújfaluban, Lajtakörtvélyesen, Dunacsúbnan, magyarok Bezenyén és Horvátkimlén. Német többség

mellett horvátok élnek Köpcsény és Oroszvár mezővárosban, magyar kisebbség Lúcsony faluban, valamint Magyaróvár mezővárosban. Az abszolút magyar többségű települések közül egyedül Moson mezővárosban élnek németek nagyobb számban (25,88%). Máriakálnokon a német többség mellett 20–20% körüli magyar és szláv lakos feltételezhető a nevek alapján.

Az egyes nevek településenkénti elemzésére, a háttér munkálatok részletes bemutatására e helyütt nincs lehetőség, csupán egyfajta részeredményként közlöm Moson megye összesített és járásonkénti családnév-gyakorisági listája élén álló neveket (2. táblázat). Az etnikai vizsgálathoz annyiban mégis hozzájárul a gyakorisági lista, hogy segítségével egyrészt megállapíthatjuk a német eredetű családnevek kiemelt jelenlétét az összesített megyei listában, másrészt a járási felosztásban láthatóvá válik a területi különbség is, hiszen a Mosoni-Duna mentén elhelyezkedő Lajtán inneni járás első 18 neve között csupán 5 németet találunk, a többi magyar és szláv eredetű. A jóval nagyobb kiterjedésű és népesebb Lajtán inneni járás adataiból a hangsúlyos német jelleg olvasható ki. Mindez a német, magyar és horvát falvak térbeli elhelyezkedését jól tükrözi.

2. Bél Mátyás Notitia-ja és a Lexicon Locorum tanulságai

Sajnos a 18. századot megelőző időszak forrásai között az etnikai viszonyokat illetően általános felmérést hiába keresünk, csupán elszórtan találhatunk erre vonatkozó megjegyzéseket egy-egy település kapcsán. Nagy területre vonatkozó, átfogó igényű munka is csupán a 18. század első feléből maradt fenn: Bél Mátyás történeti-geográfiai leírása Magyarországról (Notitia Hungariae Novae geographico-historica). Moson megye történeti és földrajzi viszonyainak leírása 1744-ben készült el, majd 1749-ben, Bél Mátyás halálának évében látott napvilágot. Az etnikai szempont ebben a munkában is csak másodlagosan

Moson vármegye			
P	Családnév	A	%
1.	Weiss	30	0,893
2–4.	Kovács	28	0,833
	Horvát	28	0,833
	Lang	28	0,833
5.	Unger	26	0,774
6–7.	Schneider	25	0,744
	Varga	25	0,744
8–9.	Schmidt	20	0,595
	Zehmeister	20	0,595
10.	Lencs ?	18	0,536
11.	Német	17	0,506
12.	Rot	16	0,476
13.	Molnár	15	0,446
14.	Grüber	14	0,417
15–17.	Szabó	13	0,387
	Farkas	13	0,387
	Tót	13	0,387
		[...]	
	Összesen:	3 360	

Lajtán túli járás			
P	Családnév	A	%
1	Weiss	28	1,153
2	Lang	27	1,112
3	Unger	24	0,988
4	Schneider	22	0,906
5	Kovács	21	0,865
6–7	Schmidt	18	0,741
	Lencs ?	18	0,741
8	Zehmeister	17	0,701
9	Horvát	16	0,659
10	Német	14	0,576
11	Grüber	13	0,535
12–15	Rot	12	0,494
	Fischer	12	0,494
	Csida	12	0,494
	Winkler	12	0,494
		[...]	
	Összesen:	2 428	

Lajtán inneni járás			
P	Családnév	A	%
1	Varga	14	1,502
2	Horvát	12	1,288
3–4	Kovács	7	0,751
	Farkas	7	0,751
5–7	Jankovics	6	0,644
	Szabó	6	0,644
	Molnár	6	0,644
8–18	Csiszár	4	0,429
	Benkovics	4	0,429
	Nagy	4	0,429
	Gyökerez	4	0,429
	Schwarz	4	0,429
	Bogner	4	0,429
	Schisler	4	0,429
	Rot	4	0,429
	Hoffmann	4	0,429
	Tót	4	0,429
	Cseh	4	0,429
		[...]	
	Összesen:	932	

2. táblázat: Moson megye leggyakoribb családnévei (egybevont alakváltozatokkal) 1715-ben megyei és járási felosztásban (P = pozíciószám; A = adatszám; forrás: TMCsA. 1715)

jelenik meg, mindössze néhány esetben találunk utalást az adott település lakosságának nemzetiségi megoszlására. Moson megye kapcsán Bél a települések negyedénél (50-ből 14 település) beszél a lakosság etnikai összetételéről. Az alábbiakban ezeket a megjegyzéseket szembesítem az 1715-ös összeírás fenti adataival. Bél a mezővárosok közül Óvárnál említi, hogy a lakosok részben magyarul, részben németül beszélnek, és sokan vannak, akik mind a két nyelvet használják (Bél: Moson 59). Az 1715-ös névadatok – mint láttuk – ezzel egybehangzóan egyes lakosságra utalnak német dominanciával. Oroszvárt a Notitia szerint főként németek és horvátok lakják, magyar alig egy-kettő akad (i. m. 68). Itt a nevek aránya 1715-ben a következő: 51,49% német, 32,67% szláv és 3,96% magyar. Rajka mezőváros lakói többnyire németek (i. m. 70), miként ez látható 1715-ben is, ahol a német névetimon aránya 83,97%. Köpcsény lakói korábban németek voltak vegyesen magyarokkal, de a törökök 1683-as hadjáratakor „vagy megölettek, vagy fogságba estek” (i. m. 74), s ezután már nehezen újult meg a város. Bél szerint vagyontalan horvátok és zsidó kereskedők költöztek ide (i. m. 73–74). 1715-ben a mezővárosnak 47 adófizető lakosa volt, kétharmaduk (68,09%) német nevet viselt, egyharmadnak (29,79%) viszont szláv eredetű neve volt. Mivel ebben az időben a zsidóknak még nem volt családnévük, így a német nevek mögött német nemzetiségűeket kell feltételeznünk. Az összeírás adatai alátámasztják a magyar lakosság eltűnését a településről, a németekét viszont nem.

A falvak esetében még hézagosabb információval rendelkezünk. A településnév-korrelációk keletkezését magyarázó megjegyzések között Horvátfalu–Németjárfalu és Magyarkimle–Horvátkimle falvaknál találjuk annak a megerősítését, hogy a településnévben tükröztetett etnikum alkotja ténylegesen a település lakosságát. Érdeemes megemlíteni, hogy Magyarkimle és Horvátkimle esetében a névadó nemzetiség még ugyan többségben van 1715-ben, de mellettük jelentős számban vannak már a másik településről beköltöző eltérő etnikumú lakosok is. Horvátkimlén 58,62% horvát mellett 31,03% magyar, míg Magyarkimlén 46,88% magyar mellett 34,38% horvát él. Halásziról Bél művében azt tudjuk meg, hogy

magyarok lakják, ami nagyrészt tükrözi az 1715-ös állapotot is (64,95% magyar 15% alatti német és szláv kisebbséggel). Egyedül Lajtafalva esete ellentmondásos, mivel Bél Mátyás szerint az 1740-es években németek lakták, viszont a három évtizeddel korábbi névadatok szláv (horvát) többségről tanúskodnak. A 21 főből 15 szláv nevet visel (71,43%), a német eredetű családnév száma csupán kettő (9,51%). A falut a törökök a 16. században elpusztították, utána horvátokkal népesült be (Bél: Moson). Ezt a jellegét őrizte még a 18. század elején, sőt a század második felében is (LexLoc.), így Bél értesüléseit feltehetően pontatlannak kell tartanunk.

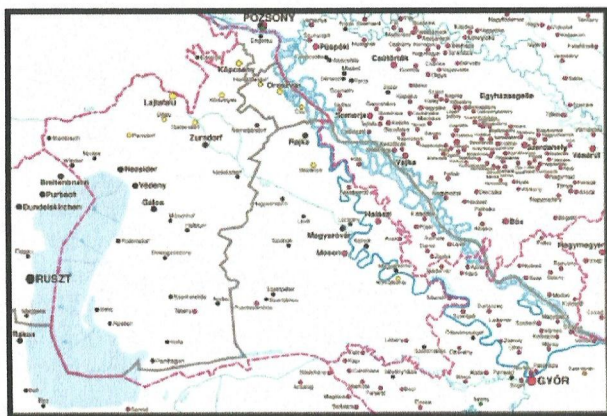
A Lajrán túli járás települései közül csak Nyulas és Gálos mezőváros kapcsán értesülünk a lakosság német voltáról. Bár ebben a járásban 29 falut említ Bél műve, de ezek nemzetiségi összetételére nem tesz utalást. A megye általános jellemzésekor azonban a horvátok Moson megyei megtelepülését történeti hitelességgel köti a 16. századi török hódításhoz. Állítása szerint a horvátok önálló településeket hoztak létre a vármegyében, szemben a csekély számú szerb lakossággal, akik szétszórva helyezkedtek el a többi etnikum között (Bél: Moson 46).

Halászin kívüli másik magyar többségű mezőváros, Moson lakossága 1715-ben a következőképpen tagolódott: 52,94% magyar, 25,88% német, 15,76% horvát. A 17. század folyamán kálvinista magyarok lakták a települést, de a lélekszámuk a török támadások és az ellenreformáció következtében csökkent. 1672-ben az Udvari Kamara lett az új birtokos, így a rekatolizációt közvetlenül tudta szorgalmazni, emellett elősegítette az idegen ajkúak (főként németek) betelepülését is. Egy 1700-as összeírásban még kizárólag magyar családnévűek szerepeltek, 1715-re viszont már a mezőváros negyede német lett (Bél: Moson 16). A folyamat a 18. században – úgy tűnik – megtorpant és visszafordult, mert az 1773-ban készült Lexicon Locorum szerint a beszélt nyelv a magyar volt. Magyaróváron viszont a német dominancia teljesedett ki a század második felére (vö. LexLoc., 1. táblázat). Egy 1749-es forrásban a magyar és német tanácsosok a családnév alapján már nem különíthetők el, mindenki német nevet visel, ezért feltehető, hogy az etnikum szerinti megoszlás a városi tanácsban csak a hagyomány, és nem

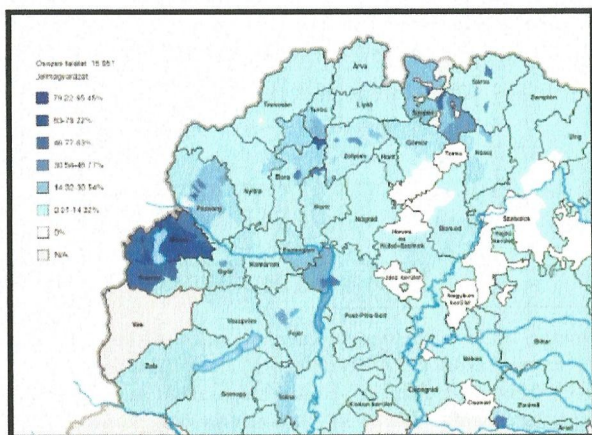
a tényleges nemzetiségi viszonyok alapján lett meghatározva (vö. Bél: Moson 16).

A falvak 18. századi etnikai összetételének változására a Lexicon Locorum alapján tudunk következtetni (hasznoló vizsgálatra l. pl. DEMETER 2014). A forrás felhasználásához előljáróban két megjegyzés kívánkozik. 1. A LexLoc. nem nemzetiségekről beszél, hanem a leggyakrabban használt nyelvekről (Principaliter in eodem viget Lingva). 2. Általában csupán egy nyelvet (a legjellemzőbbet) említi egy település vonatkozásában, tehát azt nem tudjuk meg, hogy az említetten kívül még milyen nyelveket használtak az adott helyen. Noha a nyelvhasználat és az etnikai hovatartozás közé sem lehet egyenlőséget tenni (utóbbi összetett jellege miatt), mégis a népi hovatartozás egyik legfontosabb összetevőjeként a korszakban mindenképpen jó tájékozódási alapnak tekinthető az etnikai vizsgálatokhoz, főként hogy modern értelemben vett *nemzeti identitás* fogalomról ekkor még nem beszélhetünk.

A LexLoc. alapján tehát arra nem nyílik lehetőség, hogy egy településen belüli kisebbségekről is képet kapjunk, így az 1715-ben vegyes összetételt mutató falvaknál csak azt vizsgáltam, hogy a nevek alapján nagyobb számarányúnak minősíthető etnikum hat évtizeddel később is megőrizte-e a többségét. Megállapítható, hogy a mosoni települések csupán egytizede (5) esetében tapasztalható e téren eltérés (l. 1. táblázat utolsó oszlopát; félkövérrel kiemelve a változásokat). Lajtakáta, Köpcsény és Oroszvár esetében a családnevek 1715-ben még a németek többségéről tanúskodnak jelentős szláv kisebbség mellett. Az utóbbiak 1773-ra a LexLoc. szerint többségbe kerültek. Jelentősebb változásra utal az 1715-ben még felerészst magyar, egyharmad részt horvát Magyarkimle esete, ahol a leggyakrabban használt nyelv 1773-ra a német lesz. Mosonszentmiklós kapcsán hasonló jelenséget tapasztalunk: a közel 80%-os magyar jelleg után hatvan évvel később elnémetesedést figyelhetünk meg. Az okok feltárása további vizsgálatot igényel. (A LexLoc. szerinti beszélt nyelveket településenként a 1. térkép jeleníti meg.)

1. térkép: Moson megye és környéke leggyakrabban használt nyelvei 1773-ban a LexLoc. alapján (Jelmagyarázat: fekete = német, lila = magyar, sárga = horvát, zöld = szlovák)¹⁷

2. térkép: Német eredetű családnevek földrajzi kiterjedése 1715-ben (részlet; TMCsA. 1715)

¹⁷ A térkép elkészítéséért DEMETER GÁBORNak tartozom köszönettel.

3. A német eredetű családnevek területi sajátosságai 1715-ben

A fentiekben láthattuk, hogy Moson megye családneveinek kétharmada német eredetű a 18. század első felében. A továbbiakban vessük össze a kapott eredményeket a többi vármegye adataival, azzal a céllal is, hogy a német lakosság korabeli földrajzi elhelyezkedéséről képet alkothassunk.

Ha a német etimonú családnevek megyei arányát nézzük (3. táblázat), akkor azt tapasztaljuk, hogy 65,83%-kal Moson megye áll a gyakorisági lista élén, majd Sopron megye 52,32%-kal és Szepes megye 33,71%-kal követi. Pozsony, Pest-Pilis-Solt és Bars vármegyék 15–20% közötti aránya is még jelentős számú német lakosságra utal.¹⁸ A fenti megyék esetében a kapott képet a járási arányokkal tovább árnyalhatjuk. A megyei eredményekben ugyanis a külön jogállású szabad királyi városok adatai is benne foglaltatnak, így majd csak a járási szintű bontással válik egyértelművé az észak-magyarországi szabad királyi városok német dominanciája a megye többi területével szemben. Az 50% fölötti német arányt mutató 16 területi egység között 14 szabad királyi várost és mindössze két járást találunk (Moson megye Lajtán túli járását 72,67%-kal és Sopron megye

¹⁸ Vas megye adatai vélhetően a fenti sorrendet másképp alakítanák, a megye anyaga azonban hiányzik az 1715-ös összeírás tékái közül, feltehetően elveszett. A megye etnikai megoszlását az 1720-as összeírás alapján vizsgálhatjuk. VÖRÖS FERENC erre az összeíráshoz támaszkodva három lexikális (*Unger, Rozmán, Nagy*) és három morfoszemantikai típus (*-ics, -mann, -szék*) alapján vont le következtetéseket Moson, Sopron és kiemelten Vas megye etnikai viszonyaira nézve (VÖRÖS 2015). Mivel a munka összesített adatokat nem tartalmaz, így a családnévetimonok arányára nem, az etnikumspecifikus családnevek területiségére viszont tudunk következtetni. Utóbbi esetben főként a *Nagy* és az *Unger* családnév földrajzi vetülete (VÖRÖS 2015: 67, 92) alkalmas a magyar–német nyelvhatár viszonylagos magrajzolására.

	Megye	Nsz	N	%
1.	Moson	3360	2210	65,83
2.	Sopron	7819	4091	52,32
3.	Szepes	3545	1195	33,71
4.	Pozsony	8589	1702	19,82
5.	Pest-Pilis-Solt	10004	1817	18,16
6.	Bars	5618	890	15,84
7.	Esztergom	1809	238	13,16
8.	Zólyom	2911	350	12,02
9.	Turóc	1535	172	11,21
10.	Hont	6406	658	10,27
11.	Arad	986	88	8,92
12.	Győr	3410	291	8,53
13.	Abaúj	1327	109	8,21
14.	Fejér	2234	181	8,1
15.	Sáros	5598	359	6,41

	Járás, szkv.	Megye	Nsz	N	%
1.	Ruszt szkv.	Sopron	110	105	95,45
2.	Kismarton szkv.	Sopron	105	90	85,71
3.	Sopron szkv.	Sopron	706	584	82,72
4.	Lajtán túli járás	Moson	2428	1760	72,67
5.	Körmöcbánya szkv.	Bars	664	480	72,29
6.	Késmárk szkv.	Szepes	323	219	67,80
7.	Szentgyörgy szkv.	Pozsony	477	317	66,46
8.	Lőcse szkv.	Szepes	402	255	63,43
9.	Felső járás	Sopron	5712	3276	57,35
10.	Bazin szkv.	Pozsony	401	214	53,37
11.	Pest szkv.	Pest-Pilis-Solt	546	282	51,65
12.	Bártfa szkv.	Sáros	214	110	51,40
13.	Újbánya szkv.	Bars	224	115	51,34
14.	Buda szkv.	Pest-Pilis-Solt	1595	804	50,41
15.	Selmecbánya szkv.	Hont	838	419	50,00
16.	Arad szkv.	Arad	112	56	50,00
17.	Lajtán inneni járás	Moson	932	452	48,50

3. táblázat: Német eredetű családnevek megyei ($\geq 5\%$) és járási ($\geq 48\%$) gyakorisági sorrendje (Nsz = népességszám, N = német eredetű családnév, szkv. = szabad királyi város; forrás: TMCsA. 1715)

Felső járását 57,35%-kal). Moson megye Lajtán inneni járása 48,5%-kal a 17. helyen áll. A lista élén a három Sopron vármegyei szabad királyi várost találjuk 80% fölötti német népességgel: a Fertő tó nyugati partján fekvő Ruszt, valamint Kismarton és Sopron város (2. térkép).

A szabad királyi város nélküli Moson megyét, Sopron megye Felső járását és a Szepességet (valamint Vas megye nyugati részét) leszámítva konkrét adatokkal is megerősíthetjük a szakirodalom azon véleményét, mely szerint a német lakosság döntő hányada a szabad királyi városokban (köztük Budán és Pesten¹) koncentrálódott a középkor óta, aminek még a 18. század elején is egyértelmű jele látható. (Erdély nemzetiségi viszonyait ezúttal nem tárgyalom.) A svábok tömeges betelepítése majd az ezt követő időszakban fog nagyobb méreteket ölteni, amely aztán a nem városi német lakosság lélekszámát is alapvetően befolyásolni fogja. Adataink sorában Tolna megye Völgysegi és Pest-Pilis-Solt megye Pilisi járása már mutatja az újonnan érkező német telepések nagyobb arányú jelenlétét (vö. 2. térkép; l. még P. KOC SIS 2015).

4. Összegzés

Tanulmányomban egy nyugat-magyarországi megye 18. századi etnikai térszerkezetét vizsgáltam. Megállapításaimat a családnevek etimológiai elemzése alapján tettem, csatlakozva a névanalízis módszerét alkalmazó hasonló jellegű vizsgálatokhoz, azzal a szándékkal is, hogy egy kiválasztott területi egység vonatkozásában igazoljam a módszer alkalmazhatóságát. Ez utóbbi cél érdekében szembesítettem az első országos összeírássra épülő névelemzés eredményét Bél Mátyás országleírásának Moson megyére vonatkozó részével, valamint a század második felének viszonyait rögzítő Lexicon Locorum adataival, utóbbi esetben már a változásra helyezve a hangsúlyt.

¹ Pozsony szabad királyi város adatai szintén nem maradtak fenn 1715-ből, ez az oka annak, hogy jelentős német lakossága ellenére az összevetésben nem szerepel.

Az elemzés a mosoni települések etnikai összetételének részletes feltárására irányult. Sikerült meghatározni a három érintett etnikum (német, magyar, horvát) Moson megyei összesített és településenkénti arányát. Megállapítható, hogy a megye kétharmada német, 15–15%-a magyar és horvát volt a 18. század elején. A németek 31 településen értek el 50% fölötti arányt, a horvátok 8, a magyarok szintén 8 településen voltak többségben. Ezek mellett több vegyes lakosságú település is található volt a megyében.

A megye részletes jellemzése után fontosnak tartottam, hogy tágabb összefüggésbe helyezzem a kapott eredményeket. Itt a domináns német jellegből kiindulva (ti. Moson megyében volt a legmagasabb a németek aránya) a megyei és járási eredményeket szembesítettem a korabeli magyarországi viszonyokkal. A 1715-ös összeírás családneveinek etimológiai megoszlása alapján a német etnikum földrajzi elhelyezkedésére nézve vonhattunk le következtetéseket.

Irodalom

ACSÁDY IGNÁC 1896. *Magyarország a Pragmatica Sanctio korában. 1720–21.* Magyar Statisztikai Közlemények Új Folyam XII. k. Budapest: Athaeneum R. Társulat.

Bél: Moson = BÉL MÁTYÁS: Az újabbkori Magyarország földrajzi-történelmi ismertetése. Mosonvármegye. Ford.: Mihály Ferenc. Moson-Magyaróvári Helytörténeti Füzetek IV. Mosonmagyaróvár: Mosonmagyaróvári Múzeumbarát Egylet. 1985.

DEMETER GÁBOR 2009. A névelemzés: divat vagy történeti rekonstrukciós módszer? Kísérlet a XVIII. századi összeírások migrációs és asszimilációs célú felhasználására. In: DEMETER GÁBOR – BAGDI RÓBERT (szerk.), *Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban 1715–1992.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 5–11.

DEMETER GÁBOR 2014. A török kor utáni újratelepülés demográfiai sajátosságainak vizsgálata az 1715/20-as Conscriptio Regnicolaris segítségével Nógrád megyében. In: MENYHÁRT KRISZTINA szerk., *Gazdaság és kultúra: a*

- magyarországi nemzetiségek gazdasági és kulturális tevékenysége a 19. és a 20. században.* Budapest–Kecskemét: Bolgár Kulturális Fórum; Kecskeméti Bolgár Önkormányzat. 83–103.
- N. FODOR, JÁNOS 2013. Geolinguistic research of historical personal names found in Carpathian Basin. In: Oliviu Felecan (ed.), *Proceedings of the Second International Conference on Onomastics "Name and Naming": Onomastics in Contemporary Public Space.* Cluj-Napoca: Editura Mega, Editura Argonaut. 518–527.
- N. FODOR JÁNOS megj. e. Nyelvészeti módszerek a népiségtörténeti kutatásokban. In: *VI. Dialektológiai Szimpozionon előadásai.* Szombathely. (Megjelenés alatt.)
- P. KOCSIS RÉKA 2015. Tolna megye 18. század eleji családneveinek vizsgálata – különös tekintettel a név és az etnikum összefüggéseire. In: P. KOCSIS RÉKA – SZENTGYÖRGYI RUDOLF (szerk.), *Anyanyelvünk évszázadai 1.* Budapest: ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék. 161–177.
- LexLoc. = *Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása: Lexicon locorum Regni Hungariae populorum anno 1773 officiose confectum.* Budapest: Hornyánszky. 1920.
- TMCsA. = *Történeti magyar családnévátlasz (1715, 1720).* Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: N. FODOR JÁNOS.
- VÖRÖS FERENC 2015. Nyugat-magyarországi és burgenlandi családnevekről a történeti nyelvöldrajz nézőpontjából. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvöldrajztól a névöldrajzig VI. Határtalan névöldrajz.* Unterwart/Alsóőr–Budapest: UMIZ–Imre Samu Nyelvi Intézet. 15–94.

Összefoglaló / Summary

Moson megye etnikai térszerkezete a 18. század első felében

A tanulmány egy nyugat-magyarországi megye (Moson) 18. századi etnikai összetételét vizsgálta a névanalízis módszerével. Az elemzés során három etnikum (német, magyar, horvát) Moson megyei összesített és településenkénti aránya vált

ismertté (1. táblázat). A kapott eredmény szerint a megye kétharmada német, 15–15%-a magyar és horvát volt a 18. század elején. A németek 31 településen értek el 50% fölötti arányt, a horvátok 8, a magyarok szintén 8 településen voltak többségben. A megyei és járási névgyakorisági lista élén is kimutatható volt a három etnikum jelenléte (2. táblázat). A névelemzés eredményét Bél Mátyás országleírásának Moson megyére vonatkozó megjegyzései nagyrészt alátámasztották, a Lexicon Locorum adatai pedig a hat évtized alatt bekövetkező változást jelezték (vö. 1. térkép). A tárgyalt megye domináns német jellegéből kiindulva összevetésként a tanulmány a német etnikum korabeli országos földrajzi elhelyezkedését is bemutatta (2. térkép).

The ethnic composition of Moson Comitatus in the first half of the 18th century

The paper examines the 18th-century ethnic composition of Moson Comitatus (Western Hungary), using the method of name analysis. The survey explores the proportion of three ethnic groups (Germans, Hungarians and Croats) in general and also per settlements in Moson Comitatus (Table 1). The results show that two-thirds of the population was German, and 15–15% was Hungarian and Croatian at the beginning of the 18th century. The Germans constituted more than 50% of the population in 31 settlements, while the Croats and the Hungarians were in majority in 8–8 settlements. The presence of the three ethnic groups could also be observed at the head of the county and district lists of name frequency (Table 2). The results of the name analysis are supported by the remarks concerning Moson Comitatus in Mátyás Bél's description of Hungary; while data provided in Lexicon Locorum indicate the changes happened in six decades (cf. Map 1). The dominance of the German population in the comitatus discussed in the paper is also compared to the contemporary geographical distribution of the German-speaking people in Hungary (Map 2).

Kulcsszavak / Keywords

családnév földrajz, etnikai térszerkezet, névanalízis, névetimológia, Történeti magyar családnév atlasz, Moson megye, német családnevek

surname geography, ethnic pattern, analysis of names, etymology of names, Atlas of Historical Surnames of Hungary, Moson county, German family names